

Diaris preinformatius. Sobre Diario Curioso i els orígens de Diario de Barcelona

Jaume Guillamet

L'aparició dels primers diaris a Espanya i França no té relació amb la funció informativa, que sota l'Antic Règim era reservada a les gasetes oficials, sinó amb l'evolució de contingut i periodicitat dels *journals* o periòdics literaris. El text de la seva autorització en forma de privilegi reial i els propòsits i programes exposats en els respectius prospectes porten a considerar com a diaris preinformatius els publicats sota l'absolutisme, abans de l'adveniment de la llibertat d'impresament, dedicats a la divulgació cultural i científica i als avisos d'utilitat econòmica i comercial. D'altra banda, els dos primers diaris apareguts a Barcelona segueixen literalment els models establerts a Madrid. Així, el *Diario Curioso, Histórico, Erudito y Comercial, Público y Económico* (1762) -més conegut per *Diario Curioso*- i el *Diario de Barcelona* (1792), són la imitació respectiva del madrileny *Diario Noticioso, Curioso-Erudito, Comercial, Público y Económico* (1758) -més conegut per *Diario Noticioso*- i de la seva tercera època en què ja era conegut com *Diario de Madrid*, al que el rei Carles IV es referia com a diari «de pérdidas y hallazgos».

.....

La consideració dels orígens de la premsa diària encara pot ser motiu de confusió. La dilatada existència del *Diario de Barcelona* (1792-1993) i la seva vinculació durant més d'un segle amb la família Brusi (1814-1923) han estat motiu d'alguns errors d'apreciació. El més gros fa referència a la seva fundació, que autors destacats han atribuït equivocadament a Antonio Brusi Mirabent (1), en demèrit de Pedro Pablo Husón de Lapazarán. El més freqüent, encara avui -no pas entre els especialistes, però sí que en la percepció social-, és atribuir-li la condició de primer diari publicat a Barcelona, en demèrit del *Diario Curioso, Histórico, Erudito y Comercial, Público y Económico* (1762, 1772-73), també

conegut com *Diario Curioso*. Per altra banda, el fet que des de mitjan segle XIX el diari barceloní ja fos conegut com el més antic entre els publicats a Espanya n'ha fet oblidar la dependència inicial del model periodístic del *Diario de Madrid*.

La consideració de la llarga història del *Diario de Barcelona* té, a més, l'efecte secundari de no tenir prou presents les circumstàncies polítiques i socials de l'aparició dels primers diaris, en la segona part del segle XVIII. Els seus primers temps de publicació -especialment de 1792 a 1808- corresponen a una època en la qual els diaris encara no complien la funció informativa que els va caracteritzar posteriorment. El propòsit d'aquest article és analitzar l'existència de l'esmentat *Diario Curioso* i dels orígens del *Diario de Barcelona* en el context del limitat paper que l'Antic Règim atribuïa als diaris, així com la seva dependència dels models establerts pels diaris apareguts anteriorment a Madrid.

L'objectiu econòmic i comercial del primer diari

El privilegi atorgat per Carles III, l'any 1761, a Pedro Ángel de Tarazona, per a editar el que seria el primer diari de Barcelona, en descriu així el contingut: «un Diario Erudito, Comercial, Civil, y Económico, a semejanza del que salía y se vendía en esta Corte». Les matèries polítiques i militars n'estan excloses -són potestat exclusiva de la *Gazeta de Madrid*, periòdic bisetmanal de caràcter oficial, editat pel govern de la monarquia- i no hi ha indicació de l'abast de les matèries anunciades; serà el mateix que tenen al *Diario Noticioso, Curioso-Erudito, Comercial, Público y Económico*, que es publica a Madrid des de 1758. Hi ha, en canvi, una referència explícita a la utilitat que n'ha de tenir la publicació «en la referida Ciudad de Barcelona por su mucho vecindario, y atendiendo al aumento del Comercio, tanto Marítimo como Terrestre, y Público, y Económico que habia en ella». A Barcelona, doncs, el diari «seria no menos util que en esta Corte, por la extension de noticias, asi para los naturales como los forasteros, de quanto ocurria, y se proporcionava».

En la presentació del *Diario Curioso*, Tarazona comença desenvolupant aquesta mateixa idea de la seva utilitat per als habitants, el comerç i la indústria «de esta Nobilíssima Capital, y los principales Pueblos de este Principado». Els adjectius inclosos al nom tenen la funció de descriure els continguts del diari i Tarazona els reuneix en els dos grups, «assumptos» o articles, en els que s'ordena el periòdic: «el uno será lo curioso, Histórico, Moral y Erudito; y el otro lo Comercial, Público y Económico». Afirmar, però, que el segon «es el principal objeto», mentre que el primer «solo ha de servir como de adorno y suplemento al segundo».

La supeditació del primer article dedicat a la divulgació cultural a aquest segon més utilitari queda remarcada encara en un altre paràgraf on s'adverteix que en cas de problemes d'espai prevaldrà la prioritat de «las ocurrencias de lo

Comercial y Económico, porque como este es el objeto principal de esta Obra, si ocurren muchos avisos que dar al Público, habremos entonces de omitir algo de lo ofrecido en este primer Artículo».

D'acord amb aquest criteri, de les 24 pàgines dedicades a exposar amb tot detall el «Plan del diario», només les tres primeres estan dedicades al «Artículo primero: Assumptos curiosos, Históricos y eruditos», mentre que les 21 restants ho són a explicar i raonar l'àmplia varietat d'avisos i notícies corresponents al «Artículo segundo: Comercial y Económico», en la línia del que posteriorment seran els petits anuncis o informacions de serveis. Tarazona comença la presentació d'aquest segon i principal article, així: «Aqui se dará noticia al Público de quanto ocurra importante y necesario al Comercio Civil y Económico, para comodidad de todos, en quanto a compras, ventas y todo lo demás oportuno al honesto subsidio y alivio de todas classes de Personas; de modo, que lo pequeño por trivial y lo exquisito por precioso, ocupará su lugar en este Diario; y asi, para que todos se instruyan del interés que puedan tener en este pensamiento, dividiré este Artículo en los puntos siguientes».

Són fins a onze punts sobre compres i vendes, sobre cases, robes, vehicles i cavalleries; encants o comerç de segona mà; gèneres diversos vinguts de l'estranger, inclosos llibres; comestibles; robatoris, accidents i pèrdues; invencions i novetats dels artesans; arrendaments de drets i rendes senyoriales i eclesiàstics; ofertes de personal de servei domèstic; demandes de personal de servei domèstic; dides; i inversions i préstecs. La utilitat que el diari pot oferir en cada un d'aquests punts és detalladament argumentada per Tarazona, amb freqüents reflexions, exemples i instruccions pràctiques sobre la forma de presentació dels avisos, que es poden dipositar en una caixes tancades situades a quatre llocs diferents de la ciutat. El diarista fins i tot s'ofereix a que es portin a casa seva els nens i nenes perduts, perquè així els seus pares sàpiguen on anar a buscar-los. En un altre punt, fa notar que les persones del servei domèstic seran més diligents si veuen que els seus amos llegeixen el diari, on podrien trobar-los substituïts. Per completar l'exposició dels onze punts de l'article econòmic i comercial, s'insisteix encara que és «el que ofrece la mas exacta idea de este Diario».

L'esforç de Tarazona en dotar les cases comercials i les famílies benestants de Barcelona d'un ampli ventall de serveis no es va veure correspost, ja que la segona part del diari sempre va ser molt inferior a la primera, amb un resultat diferent al que pretenia. Havent sortit a la llum pública el dia 7 de gener de 1762, va publicar el darrer número el 30 d'abril -al cap de menys de quatre mesos-, però els problemes havien començat molt aviat, amb la recepció d'«esquelas» amb avisos falsos. En el número 7, l'editor fa saber que no s'acceptaran les que no duguin el nom de l'interessat i en el 10 informa que n'ha

hagut d'estripar setze que no compleixen aquesta norma. A partir del número 11, el diari deixa espais en blanc, que a vegades són d'una pàgina i d'altres de més. Contràriament al projecte inicial, l'article cultural ocupa més espai que l'econòmic i fins i tot s'amplia a partir del número 19. En un intent de millorar la situació, a partir del 19 de març es divideix el diari en dos, de manera que la part cultural i l'econòmica poden ser adquirides separatament pel públic. Hi ha dies que el diari no publica cap avís d'utilitat tot i que la inserció n'és gratuïta.

Deu anys després, Tarazona insisteix amb un nou projecte titulat *Diario evangélico, histórico político*, aparegut el dia 1 de juny de 1772, nom que el dia 13 tornarà a ser el de *Diario Curioso, Histórico, Erudito, Comercial, Civil y Económico*, com deu anys abans. L'article comercial i econòmic continua sent molt reduït, fet que revela la manca d'interès del públic per servir-se'n, tot i la creació d'un espai titulat «Noticias familiares» dedicat a ofertes i demandes de dides i servei domèstic. El diarista hi incorpora algunes petites notícies i comentaris locals de la seva collita. El diari es publicarà almenys fins el 31 de gener de 1773, data de l'últim número conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Són vuit mesos que, sumats als quatre mesos de deu anys abans, fan que el primer editor d'un diari a Barcelona aconseguís fer-lo durar un any, duració que té la seva importància.

Tot i supeditar en el pla del diari l'article cultural a l'article econòmic, Tarazona exposa un projecte divulgador, inspirat probablement en el de Nipho per al *Diario Noticioso* (2): «Mi fin es instruir a los que menos saben, para que no ignoren tanto y darles en estilo llano, perceptible, y acomodado a la capacidad de todos unas preciosas porciones de caudal oculto en las minas de las ciencias, sin que hallen fastidio y desabrimiento quando lean assumptos agenos de su inclinacion y distantes de su genio». En la presentació del segon intent, el juny de 1772, insisteix en aquest mateix sentit amb una curiosa metàfora dels noms dels mesos: «El mismo nombre de nuestro mes de Junio autoriza, al parecer, la idea de este renovado Diario y de empezarle este Mes y no con otro; porque no tanto dedico este trabajo a los Mayores [per maig] en edad, o en ciencia, pues que unos y otros pudieran darme lecciones, en vez de necesitar de las que yo puedo darles o señalarles; como a los Juniores [per juny] en edad o experiencia, porque a estos discurro podrán ser útiles las Materias de este Diario, a fin que ellos se hagan tales, o lleguen a serlo más, para el bien Público».

La «general instrucción y la común utilidad» del Diario de Barcelona

En la sol·licitud de privilegi reial per a l'edició del *Diario de Barcelona*, presentada per Pedro Pablo Husón de Lapazaran trenta anys després de l'aparició del *Diario Curioso*, també es feia referència a l'interès que havia de tenir per a

la ciutat, «tanto por su comercio como por el gran consumo de sus fábricas y demás tráfico». El text mateix del privilegi atorgat per Carles IV, el 6 d'abril de 1792, afegeix una explicació de la funció i les limitacions que la monarquia imposava als naixents diaris.

El rei evoca com l'any anterior, 1791, «habiendo advertido que en los diarios y papeles públicos que salían periódicamente, había muchas especies perjudiciales, mandé cesasen de todo punto, quedando solamente el *Diario de Madrid*, de pérdidas y hallazgos, ciñéndose a los hechos, y sin que en él se pudieran poner versos ni otras especies políticas de cualesquiera clase que fuesen». Posteriorment, havia resolt autoritzar, de resultes de la petició dels seus redactors i compositors, que el diari pogués incloure també notícies omeses per la *Gazeta de Madrid*, com «los nacimientos, matrimonios y muertes de personas visibles, muchos empleos y destinos de los concedidos por mí en los Tribunales y Oficinas, mudanzas de habitaciones de sujetos anotados en las guías de forasteros y pretendientes, la entrada y salida de los regimientos, las llegadas y ausencia de las personas de carácter y otros avisos de igual clase».

Sota aquestes mateixes condicions, s'autoritza la publicació del diari de Barcelona sol·licitat per Husón, «con tal de que en su extensión se ciña precisamente a los términos con que se publica el de mi Corte» i a les condicions anteriors, corresponents a la reial ordre de 25 d'agost de 1791, amb l'afegit de «las noticias públicas y avisos de navío y cargas y demás avisos conducentes al comercio» així com «noticias eclesiásticas» de la manera que ho feia el *Diario de Valencia*. Tot plegat, conclou el rei, «por lo mucho que puede contribuir al fomento del comercio y fábricas de dicha Ciudad de Barcelona, facilitando la salida de las manufacturas del país».

El prospecte editat per Husón com a presentació del «Periódico Curioso, Erudito y Comercial, que con el título de *Diario de Barcelona* empezará a publicarse en ella el 10 de octubre de 1792», no presenta cap novetat en relació amb el de Tarazona de trenta anys abans, sinó és una major concisió expositiva i conceptual, resumida en una expressió que resumeix molt gràficament el periodisme informatiu que proposa: «Esta es una obra, que tratando por su objeto todo género de asuntos y hallándose por su pequeño coste en las manos de toda clase de personas, coopera más que otra alguna a la *general instrucción y a la común utilidad*».

El «plan del diario» estableix també una separació en dos parts -la primera relativa als adjectius «Curioso y Erudito» i la segona als adjectius «Económico y Comercial»-, però sense atorgar prioritats. Pel que fa a la primera, hi haurà continguts relatius als diversos àmbits del coneixement -història, física, botànica, química, medicina, cirurgia, jurisprudència, matemàtiques, astronomia, geografia, etc.- i a les diverses activitats socials -arts, oficis, agricultura, etc.-, de

manera que en uns casos s'oferiran anècdotes històriques, poemes, observacions astronòmiques, operacions químiques o lliçons de física o mitologia, i en altres es donarà compte de noves invencions, experiències pràctiques, manobres o descripcions de fàbriques, procediments tècnics, productes i manufactures. L'editor es reserva utilitzar criteris de selecció i combinació de matèries «para evitar el fastidio de nuestros Lectores» i s'adreça «a los Cuerpos literarios, Academias, Sociedades de la Nación y a cada uno de sus Individuos en particular» en demanda de col·laboradors. Tot i això, també anuncia que es valdrà per aquesta part d'extractes i fragments de les obres més interessants publicades sobre cada matèria. Serà en aquesta primera part del diari on s'inclouran, d'altra banda, «las Pragmáticas reales, Cédulas, Edictos, Bandos y demás órdenes que tenga a bien expedir la Superioridad».

La segona part del diari es titula «Noticias particulares de Barcelona» i s'inicia amb el moviment del port de Barcelona i dels principals ports d'Espanya, seguit de vacants eclesiàstiques, llibres, notícies soltes de l'àmbit domèstic, vendes, compres, vendes d'encants, pèrdues, troballes, lloguers, servents, dides, teatre, rifes i altres. Tot i que en el prospecte s'afirma que aquesta segona part és tan interessant per a la utilitat comuna com la primera per a la instrucció general i que, fins i tot, es reserven a la primera les cinc primeres pàgines i a la segona només les tres restants, molt aviat es produirà el fenomen contrari del que hem vist al *Diario Curioso*.

De fet, els primers números del *Diario de Barcelona* són només de quatre pàgines, molt aviat les notícies particulars de Barcelona n'ocupen dues i ja molt poques vegades ocuparan menys de la meitat de l'espai. En el número 49, Husón hi afegeix un servei en el qual el seu predecessor Tarazona havia posat molt interès: la recollida dels nens i nenes perduts a la ciutat al despatx principal del diari. El creixement de la part utilitària fa evident de seguida la bona acollida del diari pel públic barceloní, ja que es prescindeix totalment de la part instructiva per primera vegada el dia 30 gener de 1793, en què les «Noticias particulares de Barcelona» donen començament a primera pàgina. De l'observació de la col·lecció del diari entre la data de la seva aparició, l'1 d'octubre de 1792, i la del 22 de març de 1810 que les autoritats franceses se n'incauten, se'n deriva fàcilment la impressió que «la común utilidad» n'esdevé l'objectiu principal, ja que «la general instrucción» passa a ser-ne un complement del tot secundari, a partir de l'any 1798 i de manera molt més evident a l'entrada del nou segle.

Els editors i els seus models

Els models estrangers invocats per Tarazona i Husón en els prospectes respectius fan referència indistinta al diarisme literari i al diarisme local de caràc-

ter preinformatiu, per bé que ambdós resulten inconcrets en

«Teniendo inteligencia, de que por iguales motivos, y deseando la felicidad de los Reinos, se estableció y logró en Paris, Londres y Madrid la comodidad del público, por medio de la bella inventiva de un Diario curioso, que todas estas tres acreditadas la utilidad con los Oficios derivó y produjo este admirable pensamiento, y que por esto se continúa, sin decadencia», escriu Tarazona.

«La Alemania, donde en el año 1670, tuvieron su origen los Periodicos literarios, la Italia, la Francia, la Inglaterra, por donde se extendieron despues con mucha rapidez, han hecho conocer bastantemente la utilidad de semejantes producciones, para que nos creamos dispensados de probarla. Nadie ignora quanto han contribuido a la pública instruccion las efemérides, los Diarios, los Anales, las Antologías y otros papeles de esta clase. Sus buenos efectos se han hecho cada día mas sensibles. Las noticias sueltas, que sobre todos los puntos de literatura se hallan esparcidos en ellos, i quantas veces han avivado el deseo de muchos, haciendo que buscasen en sus fuentes lo que tratado ligeramente y epilogado en pocas líneas había movido su curiosidad! De esta suerte, entrando en el gusto de la lectura, y cobrando insensiblemente amor al estudio, han alcanzado plaza de sabios en la república literaria aquellos que sin éste estímulo tal vez hubieran hecho más crecido el número de los ignorantes, que por serlo ya tanto, le llama el Sabio infinito. Lo mismo de los ignorantes, que por serlo ya tanto, le llama el Sabio infinito. Lo mismo de los ignorantes pueda decirse relativamente a las Artes y Comercio», escriu Husón.

Són inconcrets tots dos en les referències, ja que a França, Anglaterra, Alemanya, Itàlia i Espanya el procés de formació de la periodicitat i de diversificació dels periòdics presenta evolucions diferents. Només a Anglaterra, el règim de llibertat d'impresament vigent des que el 1695 l'abolició de la *licensing act* suprimeix l'autorització prèvia de l'edició de periòdics, permet una clara diferenciació entre periòdics informatius i/o polítics, literaris i d'anuncis. A la resta de països, on l'absolutisme serà vigent durant el segle XVIII, l'exclusivitat de la informació política i militar reservada a les gasetes oficials, mantindrà la possibilitat d'una coincidència habitual de diarisme literari i diarisme local o preinformatiu, com la que es dona en els primers diaris de Madrid i de Barcelona.

Essent els models francesos els que més influeixen en el desenvolupament de la premsa espanyola, cal recordar que l'aparició del madrileny *Diario Noticioso* (1758) i de la seva imitació barcelonina del *Diario Curioso* (1762) és bastant anterior a la de *Journal de Paris* (1777), bé que tardanes en relació amb el primer diari anglès, *Daily Courant* (1702) i els de ciutats alemanyes que tenen els

seus primers precedents quadrisetmanals (1635), pentasetmanals (1636) i diaris (1660) a Leipzig (3). *Diario de Madrid* (1786) i *Diario de Barcelona* (1792), en canvi, ja incorporen el model de portada del primer diari francès, amb un títol curt i quadres amb informacions astronòmiques i meteorològiques a primera pàgina. La dependència espanyola del model francès es fa més evident en la personalitat dels editors dels diaris de Madrid -Jacques Thevin-, Sevilla -José Maria de Lacroix- i Barcelona -Pedro Pablo Husón de Lapazaran-, tots tres originaris de França (4). En aquest punt, cal fer notar que Tarazona tampoc no era barceloní d'origen, com ell mateix fa notar en el prospecte, en manifestar «el buen deseo de servir de alguna utilidad a este Pais, a donde ya en transcurso del tiempo me ha conciliado mucho amor a sus Naturales».

Més important que tant Tarazona com Husón es remetin a models estrangers per a justificar l'interès de la seva iniciativa, és encara el fet que importen a Barcelona experiències que ja funcionen a Madrid i, en el cas del *Diario de Barcelona*, també a Sevilla i València. Pel que fa al *Diario Curioso*, s'havia demanat tot primer que se l'autoritzés a editar-lo emparant-se en el privilegi reial vigent des de 1758 per l'edició del *Diario Noticioso* de Madrid, atorgat Manuel de Uribe y Juan Antonio Lozano, atorgar als socis de Nipho, que apareixia com a «autor de la Obra» del diari. Tarazona hauria actuat com a apoderat d'aquests, però se li va indicar que havia de sol·licitar per a si mateix un privilegi «para que se le concediese licencia, para poder imprimir, publicar y vender en dicha Ciudad de Barcelona un Diario noticioso, a similitud y con arreglo al que se imprimía, publicava y vendia en esta Corte», tal com el va obtenir.

El privilegi atorgat trenta anys més tard pel rei Carles IV a Husón per establir un diari a Barcelona, l'any 1792, era condicionat «con tal de que en su extensión se ciña precisamente a los términos en que se publica el de Madrid». El rei aprecia, a més, «la experiencia que tenía adquirida en la dirección de este papel periódico, por estar sirviendo de oficial mayor en el despacho principal de la citada mi Corte le había puesto en proporción de poder por si establecerlo y dirigirlo». Husón recorda que no és la primera vegada que es prova de publicar un diari a Barcelona, però també que a Madrid el diari ha sortit i plegat dues vegades abans d'aquesta tercera que ja fa sis anys que dura «con la mayor aceptación y aplauso», des de 1786, de manera que han volgut seguir-ne l'exemple altres ciutats com València des de 1790 i Sevilla el mateix 1792.

L'èxit que va acompanyar l'aparició d'aquests diaris locals, on l'article econòmic i comercial prenia més importància que l'article cultural, va generar algunes reaccions de defensa de la superioritat del diarisme literari, a la vista de les crítiques adreçades tant al *Diario Curioso* com al *Diario de Barcelona* per el *Correo de Gerona*, publicat entre el 5 de febrer i el 3 d'agost de 1795 amb periodicitat bisetmanal. Al cap dels anys, l'editor gironí José Felipe Olivé (5) tracta-

va despectivament de «peluquero» el primer diari barceloní, a propòsit dels punts de venda que Tarazona havia establert a les barberies de Barcelona, oblidant o ignorant la paradoxa que el *Diario Curioso* va ser més un diari literari que no pas de serveis, en no reeixir en l'article econòmic i comercial. Del *Diario de Barcelona* no podia fer-ne gran retret. Malgrat l'èxit que sí va tenir la seva secció utilitària de «Noticias particulares de Barcelona», Husón esmerçava en aquests primers anys notables esforços en el foment de la crítica literària i de la informació científica (6).

L'editor gironí descarta de manera expressa en el primer número la publicació de papers referits a «compras, ventas, pérdidas o hallazgos y demás que se insertan en los diarios, como no correspondientes a este correo» (7). En una altra ocasió un lector li escriu que el diari de Barcelona no basta per satisfer la seva inclinació per la literatura, mentre que el periòdic gironí li sembla «más universal y útil» (8). En un dels darrers números, s'argumenta més específicament sobre la necessitat i la diferència entre els periòdics que responen al model de «correo literario» davant dels diaris, amb una actitud de clar menyspreu de l'apartat utilitari dels segons: «El deseo de agradar o la falta de negocios más serios para llenar los medios pliegos ha producido noticias tan ridículas y despreciables que ya en algunos he visto hasta el collar de un perro y una cinta perdida, con un real de gratificación, motivo porque nadie los lee ni hace mérito de ellos» (9).

Notes

(1) Vegeu Joaquín Álvarez Calvo: *Diario de Barcelona. Su fundación e historia (1792-1938)*, Barcelona, 1940, introducció sense numerar i pàg. 1-2. Atribueixen, equivocadament, a Brusi la fundació del diari: *Nuevo Diccionario de la Lengua Española*, Sopena, Barcelona, 1929, tom I, pàg. 424; *Enciclopedia Espasa*, tom XXI: España, pàg. 1.487; Rafael Mainar: *El Arte del Periodista*, Manuales Gallach, Barcelona, 1906, volum XXV, pàg. 145; «Vida de Periodistas Ilustres», a *Anuario de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona (1924)*, pàg., 219; *Biblioteca Selecta Barcelona*, 1908, llibre primer, pàg. 212; Modesto Fernández y González: *Retratos y Semblantes*, Biblioteca de Instrucción y Recreo, Madrid, pàg. 232; *D'Ací i d'Allà*, vol. XV, núm. 94 (1925), pàg. 310-311; Joan Mercader i Riba: *Catalunya i l'imperi napoleònic*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1978, pàg. 61, també parla erròniament d'Antoni Brusi com «l'antic director del Diario».

(2) Vegeu L. M. Enciso Recio: *Nipho y el periodismo español del siglo XVIII*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1956; y Maria Dolores Sáiz: *Historia del periodismo en España*, 1. Los orígenes. El siglo XVIII, Alianza Universidad, Madrid, 1983, pàg. 132-136.

(3) Vegeu Jurgen Wilke: «El desenvolupament de la premsa diària a Alemanya al segle XVII», a *Periodística, Societat Catalana de Comunicació (Institut d'Estudis Catalans), Barcelona (1992), núm. 5, pàg. 41*; Pierre Albert: *Historia de la Prensa, Rialp, Madrid, 1990, pàg. 33*; i Jaume Guillamet: «La formació de la periodicitat durant els segles XVII i XVIII, a través de la premsa de Barcelona», a *Treballs de Comunicació, Barcelona (2000), núm. 12-13, pàg. 113-132*.

(4) Antoni Laguna Platero; Francesc Andreu Martínez Gallego i Inma Rius Sanchis: «Razones de un nacimiento: el Diario de Barcelona», a *Treballs de Comunicació, Barcelona (1993), núm. 4, pàg. 159-176*, fan notar també l'acord dels tres editors de recepció mútua de subscripcions en els seus despatxos, bé que aquest és un costum general a època. Husón, a més, va treballar amb Thevin al Diario de Madrid.

(5) Correo de Gerona, núm. 48, pàg. 1.795.

(6) Jaume Guillamet: «Pedro Pablo Husón de Lapazaran i els inicis del periodisme cultural i científic», a *Treballs de Comunicació, Barcelona (1998), núm. 10, pàg. 119-130*.

(7) Correo de Gerona, núm. 1, pàg. 1.795.

(8) Correo de Gerona, núm. 36, pàg. 1.795.

(9) Correo de Gerona, núm. 48, pàg. 1.795.